

Bihari Rita¹

Transznacionális biztonsági kihívások a Nyugat-Balkánon²

[DOI 10.17047/Hadtud.2022.32.E.202](https://doi.org/10.17047/Hadtud.2022.32.E.202)

A Nyugat-Balkánon az átalakulási folyamat két évtizedes építkezésének hatására a biztonsági szektor ma már konszolidáltabb képet mutat. A biztonsági mutatók pedig eltolódtak a transznacionálisnak nevezhető problémák irányába. Amíg az általános adatok azt támasztják alá, hogy a nyugat-balkáni országok nemzeti biztonságra vonatkozó értékei alig térnek el az európai átlagtól, addig a határokon átnyúló kihívások kimagaslók a régióban. A 2000-es év utáni időszakban a szervezett bűnözés három fontosabb területre, a kábítószer, a fegyver és az embercsempészetre fókuszál Délkelet-Európában. Ma már nem csak tranzitútvonal a szervezett bűnözés számára, de célország is lett a nyugat-balkáni terület. Csak úgy, mint a konfliktusövezetből visszatérő harcosok számára, akik esetében a regionális gazdasági problémák nem teszik lehetővé a hatékony reintegrációs programok kialakítását, ezáltal jelenlétük fokozott kihívást jelent. A régióban tartósan létező etnikai feszültségek, magas szintű korrupció pedig egyszerre gát és negatív irányú hozzájárulás ezekhez a tevékenységekhez, holott mindegyik egyenként is komoly humánbiztonsági kockázatot hordoz.

Kulcsszavak: Nyugat-Balkán, balkáni útvonal, visszatérő harcosok, etnikai feszültségek, CMS

Transnational security challenges in the Western Balkans

In the Western Balkans, the security sector is now more consolidated, following two decades of transition. And security indicators have shifted towards what can be called transnational problems. While the overall figures show that the national security scores of the Western Balkan countries are barely below the European average, the cross-border challenges are outstanding in the region. In the post-2000 period, organised crime has focused on three main areas: drugs, arms and human trafficking in South Eastern Europe. Today, the Western Balkan region has become not only a transit route for organised crime but also a destination country. As well as for fighters returning from conflict zones, where regional economic problems do not allow for effective reintegration programmes, making their presence an increased challenge. The persistent ethnic tensions and high levels of corruption in the region are both a barrier and a negative contributor to these activities, although each of these poses serious human security risks.

Keywords: Western Balkans, Balkan route, returning fighters, ethnic tensions, CMS

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Doktorandusz, E-mail: bihari.rita@uni-nke.hu
ORCID: 0000-0003-1012-1941 (National University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD Student)

² A mű TKP2020-NKA-09 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Bevezetés

A hidegháborús rendszer felbomlásával az 1990-es években az akkor Jugoszláviaként ismert szocialista szövetségi köztársaság háborús körülmények között hullott darabokra. Ez együtt járt a folyamatosan átrajzolódó államhatárokkal, amelyek területi követelések formájában nyilvánulnak meg a régió országainak viszonyában.³ A Nyugat-Balkán inkább szakpolitikai, mintsem földrajzi kifejezés, amely a nyugati orientációjú balkáni országokat jelöli, aktuálisan Szerbiát, Montenegrót, Észak-Macedóniát, Albániát, Bosznia-Hercegovinát és Koszovót.

1. ábra

A Nyugat-Balkán államai 2021-ben

(Forrás: balkan.terkepek.net. <http://balkan.terkepek.net/>)

A Nyugat-Balkán Európa egyetlen olyan alrégiójaként ismert, amely ahelyett, hogy a hidegháború után a demokráciára való áttérést választotta volna, a konfliktusok által indukált háború részese lett. A Nyugat-Balkán nem integrálódott teljesen a NATO-ba és az Európai Unióba azóta sem, és továbbra is hajlamos a nemzeti és nemzetek közötti vitákra, a nacionalista jellegű konfliktusokra. A hatalmi aszimmetria következményeként a NATO és az EU feladata, hogy az európai biztonsági komplexum felé nyomja a régiót, ezzel akadályt teremtve a potenciális lehetőségeknek a nyílt konfliktusok újbóli megnyitására. Az elmúlt évtizedben a régió országainak viszonya a háborúról a békére, az elkülönítésre majd a két és többoldalú megállapodásokra, együttműködésekre tért át, így a balkáni régió biztonsági értelemben konszolidáltabb képet mutat.⁴

Napjainkra a nemzetközi közösség és a helyi szereplők annak lehetnek szemtanúi a Nyugat-Balkánon, hogy a hagyományos biztonsági kihívásokkal ellentétben a

³ Dobrowieczki Péter, Orosz Anna 2019, 275–276.

⁴ Terziev, Venelin, Koleci, Redon, Koleci, Baki 2018, 75–84.

transznacionális jellegű bűncselekmények kerültek a biztonsági percepciók fókuszába.⁵ A határon átnyúló biztonsági kihívások pedig főként regionális kihívást jelentenek, amelyek nagymértékben határozzák meg a regionális biztonság belső dinamikáját.

Transznacionalitás

A transznacionális szó jelentése országok, nemzetek fölött álló, nemzetek közötti. Biztonságpolitikai tekintetben maga a szó és a jelenség a hidegháborút követően nyert igazán értelmet, amikor a nemzetközi rendszer drasztikusan megváltozott. Az államok belső és külső biztonsága között már elmosódtak a határok. Napjaink biztonsággal kapcsolatos kérdései pedig a korábbi keretek között nem vizsgálhatók, hiszen az új típusú kihívások leginkább társadalmi meghatározottságúak. Természetesen ezek a biztonsági problémák már a hidegháború alatt is jelen voltak, csak a 21. századra váltak intenzívvé.⁶

Az ENSZ 1995-ben tett meghatározásában a transznacionális bűnözés olyan bűncselekmény, amelynek kezdete, elkövetése (folyamata) és annak hatása legyen az közvetett vagy közvetlen, több országot is érintenek. A 2000-es években a transznacionális szervezett bűnözésről szóló ENSZ egyezmény négy feltételt állapít meg annak tekintetében mely bűncselekmény számít határokon átnyúló tevékenységnek:

- több államban követik el,
- ha egy államban követik el, de tervezése, irányítása, ellenőrzése teljesen vagy részben egy másik államban történik,
- ha egy államban követik el, de a szervezett bűnözői csoport több államban folytat bűncselekményt,
- ha egy államban követik el, de jelentős hatást gyakorol egy másik állam állapotára.⁷

Tehát a bűncselekmény átlépi a nemzetközi határokat, amelyek több állam érdekeit érintik.

A nem hagyományos biztonsági kihívások nyugat-balkáni indikátorai

A Nyugat-Balkán geostratégiai szempontból fontos területen, Dél-Európában, az Európai Uniót és Ázsiát összekötő útvonal kereszteződésében helyezkedik el, ahol különböző kereskedelmi folyamatok zajlanak. A határellenőrzés kérdése, annak hiányosságai miatt pedig nem csak a legrövidebb útvonal a Nyugat-Balkánon keresztül Európát elérni, hanem kevésbé kockázatos megoldás is más alternatívákhoz képest. A legtöbb nyugat-balkáni ország között nincs vízumkötelezettség és a határokon átnyúló kereskedelem teszi ki a nemzeti GDP nagy részét, amellyel együtt párhuzamosan fellendült a határon átnyúló bűnözés is. A gyenge intézmények, gyenge gazdaságok, az átláthatóság hiánya kiváló alapot teremt a korrupció számára és ez alól nem kivétel a biztonsági szektor sem. A rendőrség, a határ- és vámhatóságok, de az igazságszolgáltatási rendszer sem független a politikai beavatkozástól.

⁵ Andreychuk, Raynell 2018, 1–4.

⁶ Rada Péter 2007, 1–2.

⁷ United Nations 2002, 4.

Az etnikai sokszínűség konfliktusos mivolta mellett, pedig eszköz a határokon átnyúló illegális tevékenységek lebonyolításában.

A régió sebezhetőségének további, de talán legmeghatározóbb alappillére az 1990-es évek konfliktusainak öröksége. A délszláv háborúk összeforrtak a szervezett bűnözéssel, mivel a csempészet akkoriban sokak számára jelentette a megélhetést. A háború következményeként számos fegyver került magánkézbe a régióban. Az 1990-es években a fegyverek megszerzéséhez részben kábítószer-csempészet nyeresége árán jutottak hozzá. A szervezett bűnözés tehát a szankciókkal küzdő rendszerek túlélési stratégiája volt, ezzel együtt kimondható, hogy amennyiben ez a tevékenység fenntartja az uralkodó rendszert, tehát profitálnak az instabilitásból, akkor nincs ösztönzés a békére törekvésben, viszont a politikai és gazdasági fejlődés ezáltal nem prosperál.⁸

Ebben a környezetben az ún. nem hagyományos biztonsági kihívások gyökeret vertek, és kitartóan jelen vannak. A Nyugat-Balkánon négy nagyobb csoportot érdemes vizsgálni, - amelyek többnyire a hiányosan végrehajtott transzformáció eredményei – úgy mint, a szervezett bűnözés, a radikalizmus, illetve a hatásként és hatótényezőként is jelenlévő etnikai feszültségek, konfliktusok, valamint a korrupció.

Transznacionális kihívások

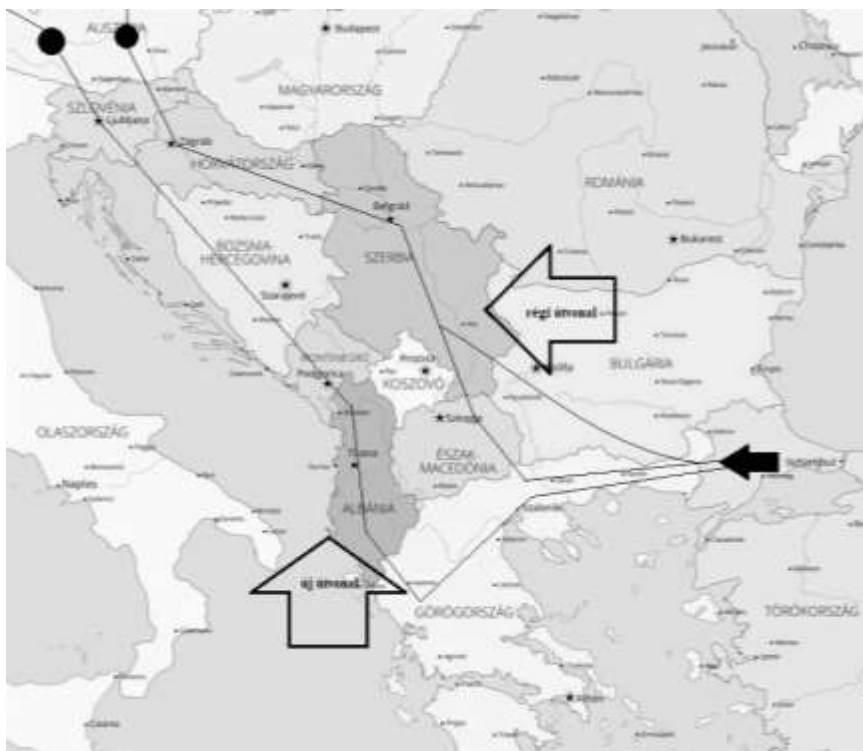
Szervezett bűnözés

A Kelet és Nyugat közötti kereskedelem útvonalán fekvő Nyugat-Balkán a szervezett bűnözői körök számára kifejezetten vonzó. Az áruk, illetve személyek csempészésére használt balkáni útvonalakból az idők során több is meghatározásra került, kezdve a hagyományosként ismert balkáni útvonaltól, a háborús időkben kialakult két alternatív útvonalon át,⁹ egészen a 2000-es évektől kezdve használt Törökországból indult, Bulgárián, Észak-Macedónián, Albánián át főként Olaszországba, Ausztriába és Németországba tartó déli útvonalig. Említésre érdemes viszont Franciaország, Belgium és a skandináv, valamint balti államok, amelyek az illegális fegyverkereskedelem szempontjából célországok.

---

⁸ Kemp, Walter 2017, 11–12.

⁹ „A hagyományos balkáni útvonal Törökországból kiindulva Bulgária, Macedónia, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Németország és Hollandia érintésével haladt. A háborús időkben kialakult egy alternatív útvonal Törökországból kiindulva Bulgárián, Románián és Magyarországon keresztül Szlovákiába, onnan Csehországba, majd Németországba és Hollandiába. A másik alternatív lehetőség volt Magyarországon és/vagy Szlovákián keresztül Ausztria, onnan Németország és Hollandia, mint célállomások.” – Gáspár Miklós 2020, 133.

2. ábra

A Nyugat-Balkánt érintő szervezett bűnözés útvonalai

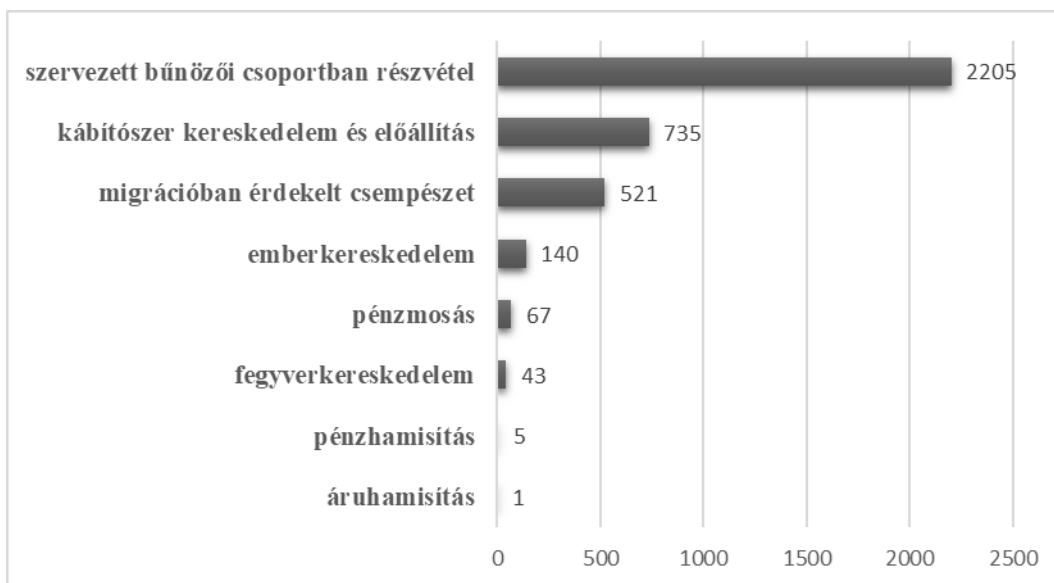
(Forrás: balkan.terkepek.net. <http://balkan.terkepek.net/> (saját szerkesztés))

A 2000-es éveket követően bizonyosan állítható, hogy a nyugat-balkáni szervezett bűnözés három fontosabb működési területre összpontosít, amelyek a kábítószer, a fegyverés az embercsempészet. A tevékenységek során a balkáni bűnözői csoportok egyszerre működnek együtt a nyugat-európai szervezetekkel és etnikai konfliktusaik ellenére a szerb, a bosnyák, a horvát és az albán csempészekkel is, főként a csempészet áru forrása és a célország közötti logisztikában. Ma már gazdasági irányú hangsúlyeltolódás tapasztalható az elkövetési területeken, ahol a kisebb kockázat, de nagyobb profit elve dominál.¹⁰

A szervezett bűnözés területi szintű mértékét nehéz meghatározni és legkönnyebben talán abból vezethetjük le, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatosan milyen létszámban történt vádemelés és ítélet. A Nyugat-Balkánon ez nem mutat egyenes arányosságot, amely több különféle tényezőtől is adódhat, miszerint az ismert cselekmény elkövetése vagy nem szervezett bűnözői kötelékben történt, vagy téves a kategorizálása az elkövetett cselekménynek, tehát direkt nem szervezett bűnözésként tartják számon. Gyakran kevés információ áll rendelkezésre, ráadásul a gyanúsított egyén többnyire tagadja a szervezeti háttérét.¹¹

¹⁰ Gáspár 2020, 133-135.

¹¹ Paoli, Greenfield 2013. – A bűncselekmény tagadása még abban az esetben is előfordul, ha magát a bűncselekményt az egyén beismerte, hiszen a szervezett bűnözés szigorúbb ítéletozatalt von maga után.

3. ábra

A nyugat-balkáni szervezett bűnözés számai 2012 - 2018 között

(Forrás: UNODC elaboration of national criminal justice data 2018 (saját szerk.))

Nehezítő tényező, hogy a szervezett bűnözéssel foglalkozó csoportok struktúrája, működési módja és a csoport magatartási szabályai olyan módon lettek kialakítva, hogy elfedik a kapcsolati szálakat.¹² A legtöbb Nyugat-Balkánon működő csoport kis vagy közepes méretű, esetenként széttöredezett szerkezetű. Az alacsony létszámú csoportok információáramlás, vagy költséghatékonyság szempontjából is ideálisak, a kábítószerkereskedelemben azonban már megjelennek a nagyobb szervezetek, akik a kisebb területi csoportokkal, hálózatos összefonódásban végzik a közös munkát. Az embercsempészet kisebb 5 fős csoportokban is jól tud működni, amíg a kábítószer-kereskedelemben érintettek megközelítik a 10 fős csoportokat. A különböző piaci dinamikát is meghatározzák a különböző típusú tevékenységek. A kábítószer-kereskedelemben foglalkozó csoportok területi ellenőrzése magasabb szintű, mint az emberkereskedelemben vagy csempészetben, amely kihatással van az árakra is. A kábítószerpiac jobban beágyazott, így a külső körülmények árképző tulajdonsággal bírnak. Ebben a tekintetben az embercsempészet rugalmasabb és a csempészet személyi paraméterei is alakítják a díjazást.¹³

Tagságát tekintve, elsősorban felnőtt férfiak, többségében nem bevándorlók, hanem adott ország állampolgárai, és bizonyíthatóan kisebb mértékben, megközelítőleg ez 4%-ot jelent,

¹² UNODC 2018. – A legnagyobb számban - szervezett bűnözésben történő részvétel alapján – 2012 és 2018 között volt elítélt a régióban.

¹³ Liddick, Donald 1999, 403–430. – Az erőszak alkalmazása veszített jelentőségéből, elvértve ellenőrző mechanizmusként épül be a szervezett bűnözéssel összefüggő stratégiába. Jellemző viszont a sajátos kommunikáció, ugyanis nagyon kevés esetben használják a szervezett bűnözői csoport tagjai a modern technológiai vívmányokat, annak lehallgathatósága miatt. A kábítószerkereskedők a személyes kommunikációt részesítik előnyben, amíg az emberkereskedőknek, migráncsempészeknek hagyatkozniuk kell a technológiai segítségre. Valós idejű információkra van szükségük, így többféle technikát alkalmaznak. 2021.05.15.)

nők is részesei a szervezett bűnözői hálózatoknak.¹⁴ A részvétel indikátorai leginkább társadalmi, kapcsolati vagy életesemények által generált, esetleg a kettő kombinációjából eredő okozat.¹⁵ A délkelet-európai régióban a nem túl kedvező gazdasági mutatók által is veszélyeztetett humánbiztonság egészséges szintjének akadályoztatása miatt ez nem is feltétlenül meglepő. Természetesen a közintézmények és a független igazságszolgáltatás integritásának biztosításába történő befektetések támogatják a jogállamiság érvényesülését, azonban a reformok korlátozottan tudják kifejteni hatásukat, a rendszerszintű problémák, így a korrupció miatt.¹⁶

A kábítószer-kereskedelem

A Nyugat-Balkánon a kábítószer előállítás és kereskedelme az érvényes jogi szabályzók által tiltott bűncselekménynek számít. Kannabisz, heroin, kokain, valamint szintetikus drogok a regionális szintű kereskedelemben érintett szerek. Elsősorban az Afganisztánból származó ópiumok uralják a nyugat-balkáni útvonalat, hogy Nyugat-Európába, elsősorban fő célállomásként Olaszországba juthassanak. Habár a heroin csempészet csökkenő tendenciát mutat 2016 óta. A Nyugat-Balkán nem csak tranzitútvonal, mivel a kannabisz győgnövényt elsősorban a régió belül, Albániában termesztik és onnan terjesztik. A szintetikus kábítószeres pedig eseti jelleggel, hullámokban a turisták Balkánra jövetelével, a nagyobb zenei fesztiválok, koncertek, rendezvények idején terjed, a helyi laborokban ecstasy-t, amfetaminokat és metamfetaminokat állítanak elő.

A kisebb csoportoknál a decentralizáltabb, láncszerű struktúra több klaszterből álló csoportokat eredményezett, amelyek bizonyos szolgáltatásokra nagy és kiskereskedelemre szakosodtak, és nincs világosan meghatározott szerepük vagy egyirányú fentről lefelé ható kommunikációs csatornájuk a klaszteren belül.¹⁷ A nagyobb hálózatos szervezetek velük ellentétben már 150-200 főt mozgatnak meg, ahol egyértelműbb a szervezés. A laza szerveződés inkább a kábítószerfüggő személyekkel összefüggésben alakult ki. A kábítószeres kisebb mennyisége alapvetően is országon belül vagy regionális felhasználásra történik. Ez jelenti a nemzetközi értékesítési lánc alját. A heroin Afganisztánból, a kokain Kolumbiából és Ecuadorból a tengeren keresztül, a kannabisz, mint már említett Albánia déli részéről érkezik, ahol a kisebb szállítmányokat a régió valamely országában adják el. Az átvitel szempontjából a közúti közlekedés a fő módszer, ritkán gyalogosan a zöldhatáron át.¹⁸ A nyereséget általában tisztára mossák és befektetik, főként legális vállalkozásokba, az építőiparban vagy export/import területen, amelyek nem regionális, hanem sokkal inkább

¹⁴ Profiljuk széles skálán mozog, kétharmados többségben azok, akiknek általános iskolai végzettsége van, aki befejezte a középiskolát, de viszonylag csekély számban egyetemi diplomával rendelkezők is megfordulnak a csoportok köreiben. Életkori megoszlásban a középkor tekinthető iránymutatónak, 30 és 50 éves kor közöttiek, egy átlagos életkort azonban nagyon nehéz meghatározni.

¹⁵ Albanese, Jay. S. 2010, 231–238.

¹⁶ UNODC 2018.

¹⁷ Benson, Decker 2010, 130–138.

¹⁸ Reuter, Peter 2014, 359–381.

nyugat-európai érdekeltségűek. A bevétel teljesen változó, ugyanis az eladott kábítószer ár és szállítási költsége országoként és típusonként is eltérő.¹⁹

Az emberkereskedelem és embercsempészás

Az emberkereskedelem nyugat-balkáni megnyilvánulása főként a nők és lányok szexuális célú kereskedelme, gyermekek, illetve ez utóbbi kategóriában a csecsemőkereskedelmet érinti.²⁰ A régió nem csak eredője, hanem az utóbbi időben célja is az ilyen típusú kereskedelemnek. Az áldozatok száma főként albán, szerb oldalról növekszik, az állampolgárságuk szerinti határokon belül növekvő kereskedelmi számokat pedig Boszniában észlelték.²¹

A Nyugat-Balkánon tisztázni kell azt a jelenséget is, hogy egyre nagyobb az önkéntesen belépő nők aránya a szexuális célú kereskedelmi piacra, kényszerítés vagy erőszak nélkül, amelynek háttérében a magas munkanélküliségi ráta, az országok rossz gazdasági helyzete áll. Az emberkereskedelemben résztvevők csoportja a korábban már említett klaszter típusú 3–4 fős csoportokhoz hasonlítható. A regionális határátlépéshez viszont elengedhetetlen a magas szintű szervezettség. Néhány esetben a nők viszont nemcsak az áldozat, de elkövetői oldalon is megjelennek, főként a toborzásban érdekeltek, azonban ez már egy bonyolultabb struktúrát enged feltételezni.²² Elterjedtsége ellenére a legsikeresebb területnek könyvelhetjük el az emberkereskedelem elleni fellépést. A nyugat-balkáni államok ratifikálták a vonatkozó Palermói Egyezményt²³ és a hozzá tartozó Jegyzőkönyvet, amely az emberkereskedelemmel kapcsolatban kiemelten a nők és gyermekek kereskedelmi büntetőjogi szankcióit tartalmazza, mégis a lassú igazságszolgáltatásnak és a kiszabott büntetéseknek az aránya nem retenti el a cselekményben résztvevőket.

2012 és 2018 között a nagyarányú migráció miatt az embercsempészet egy külön típusa, a migráncsempészet adta a régiós szervezett bűnözés legmagasabb számait. Viszonylag kislétszámú 5-6 fős csoportokban dolgoznak, többnyire merev vagy decentralizált hierarchiában. Ezen túlmenően külső segítséget is kapnak idegenvezetőktől, sofőröktől, szállásadóktól és egyéb szolgáltatóktól.²⁴

¹⁹ UNODC, Heroin kilogrammonkénti árát kb. 22.000 dollár környékén határozhatjuk meg, a hivatalosan bejelentett nagykereskedelmi árak pedig a következőképp alakulnak: Észak-Macedónia: 15–20.000 USD, Szerbia: 19–26.000 USD, Montenegró: 21–28.000 USD, Bosznia-Hercegovina: 23–34.000 USD. Kiskereskedelmi árak: Észak-Macedónia: 24 USD/gramm, Szerbia: 18–24 USD/gramm, Bosznia-Hercegovina: 29 USD/gramm, Albánia: 6 USD/gramm (A szállítás ára a kábítószer típusától, mennyiségétől, rendeltetési helyétől és a szállítás módjától is függ. A régió déli részén viszonylag alacsonyabb, amennyiben kiterjesztik az északi régióra úgy növekedne az ár, az Európába történő szállítás pedig kifejezetten drága.)

²⁰ Gáspár Miklós 2020, 138–139.

²¹ Az UNODC emberkereskedelemmel foglalkozó adatbázisa alapján 2017-ben 88 boszniai áldozat közül 78-at Bosznia-Hercegovinában, tehát országhatáron belül találtak meg.

²² UNODC 2020, 51–55.

²³ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ProtocolonTrafficking.pdf> (Letöltés ideje: 2022.08.20)

²⁴ Klerks, Peter 2001, 53–65.

Az útvonal során a csoportok gyakran alkalmaznak ellenőrző módszereket a rendőri tevékenység felderítésére,²⁵ továbbá a Nyugat-Balkánon átmenő menekültek számára csempészeik javasolják irataik megsemmisítésének a lehetőségét, az azonosítás és hazatelepítés elkerülése érdekében. Az anonimitás olyannyira fontos ezekben az esetekben, hogy a kommunikáció is a *WhatsApp* nevű alkalmazáson keresztül történik, amely kikerüli a lehallgatási és ellenőrzési mechanizmusokat.²⁶ A teljes szolgáltatás árát nem mérhetjük fel pontosan, ugyanis a minimális 500-600 dollártól egészen 60 000 dollárig terjedhet a csempészek bevétele. A Nyugat-Balkánon keresztül érkező menekültek profilja is széles skálán mozog, politikai, gazdasági, vallási, biztonsági vonatkozású a származási ország elhagyásának indoka.²⁷

Az illegális fegyverkereskedelem

1990-es évek eseményeit követően számos, főként illegális kézfegyver halmozódott fel a régióban. A fegyverekkel való kereskedelem lokalizációját tekintve lehet belső kereskedelem, nemzetközi határokon átnyúló, a Nyugat-Balkánon pedig regionális kereskedelemről is beszélhetünk. A fegyverkereskedelem szoros összefüggésben létezik a szervezett bűnözés más típusaival, elsősorban a kábítószer-kereskedelemmel. Jugoszlávia felbomlása előtt a délkelet-európai régió Európa negyedik legnagyobb haderejét tartotta fenn. A délszláv háború következtében a kapacitások biztosítása érdekében különböző csempészcsoportok épültek ki olyan területeken, amelyek nem örökölték meg a Jugoszláv Néphadsereg fegyverkészleteit.²⁸ A háborús konfliktusok, nemzetközi szankciók és fegyverkezési embargó magával hozta a csempészet fejlődését. Ahogyan növekedett a gazdasági és társadalmi instabilitás, úgy nőtt a lőfegyverek elterjedése a régióban. A Nyugat-Balkán mai napig jelentős forrása a nemzetközi fegyverpiacokon forgalmazott fegyvereknek. A száz főre jutó könnyűfegyverek száma, Szerbiában és Montenegróban a legmagasabb közvetlenül az Amerikai Egyesült Államok és Jemen után. Mind a délszláv háború örökségeként fennmaradt, vagy félkatonai szervezetek raktáraiból és/vagy a feketepiacon szerzett fegyverekről beszélhetünk. A fegyverhez jutás könnyedsége jelentősen növeli a szervezett bűnözés és a terrorizmus kockázatát. A fegyvercsempészet ugyanúgy, mint más áruk esetében már a jól bejáratott balkáni útvonalon történik eltérő formában alkalmazott módszerekkel.²⁹

- legális vállalkozások nemzetközi közúti szállítmányaira rátelepülve,
- kisebb mennyiségek esetében, azokat elosztatva teherautók rejtékhelyeibe,
- hamis dokumentumok felhasználásával,
- hamis lopási tevékenység bejelentésével.

²⁵ Ilyen pl. a kísérleti autó, amely 1-2 kilométerrel a rendőrség előtt halad, amely bármely rendőrségi manőver kapcsán figyelmeztetni tudja a menekülteket szállító társait.

²⁶ A Facebook mindössze az elsődleges kapcsolatfelvételi mód, ahol különböző zárt csoportokban információkat lehet találni a csempésztútvonalokról, ilyen csoport az ún. Ahmad Younes.

²⁷ UNODC 2020, 41–42.

²⁸ Small Arms Survey 2014.

²⁹ Mitić, Vasilievski 2013, 61-62.

A fegyverek esetében a szárazföldi csempészet dominál, a térség geostratégiai és humánerőforrás helyzete pedig nagymértékben segíti a tevékenységet. Ezen a ponton érdemes azt kiemelni, hogy a kábítószerrel történő kereskedelem során előfordul vízi szállítmányozás is, bár egyre népszerűbb az internet nyújtotta lehetőség, azaz a *DarkWeb*en történő értékesítés legyen szó fegyverekről, kábítószerrel, de akár az emberkereskedelem háttér munkáinak lebonyolításáról.³⁰

Radikalizmus

Az elmúlt 10 évben kétséget kizáróan a konfliktuszónába utazók és a visszatérő külföldi harcosok jelensége határozta meg a nyugat-balkáni biztonsági kérdéskört. Jugoszlávia felbomlását követő konfliktusok a külföldi harcosok jelentős csoportját vonzotta a régióba, amely tendencia 2010 után megfordult, ugyanis nagy számban indultak a régióból Szíriába és Irakba, illetve kisebb mértékben Ukrajnába. A régióban tapasztalható jobboldali nacionalizmus ellenére, a külföldi harcosok kérdése az Iszlám Állam oldalán harcoló balkáni dzsihadistákkal együtt került a régió és az Európai Unió napirendjére.³¹

A hat nyugat-balkáni ország közül a legérintettebb Albánia, Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia és Koszovó volt. Ezzel együtt a régió terrorfenyegetettsége mindössze a mérsékelt kategóriába sorolandó, a magas szintű terrorizmushoz kapcsolódó radikalizáció meglehetősen túlértékelt. A régió nemzetbiztonsági szolgálatai megközelítőleg kevesebb mint 1100 főre becsülik a Szíriába és Irakba utazók számát, amelyből a nők és gyermekek aránya egészen magas, 35%.³² Tovább csökkent a kockázatot az a tény is, hogy a férfiak között nagy számban fordultak elő idős emberek. Az ukrajnai háború számai ennél alacsonyabbak, 150-200 fő. Jellemzően a 20-35 év közötti fiatalok az érintettek, akik társadalmi profilját nehéz felállítani, annyi viszont bizonyos, hogy többekre jellemző a büntetett előélet.³³ A toborzás több irányban és platformon történt, nem csak internetes propagandacsatornákon, hanem személyesen is. A délszláv háborúban kialakult kapcsolatok és a harcosok iránti igény alapvető volt a radikalizálódás folyamatában. A radikalizálódás és a toborzás szempontjából három fontos momentumot kell megemlítenünk. Először is, hogy a kiutazók szinte kivétel nélkül muszlim vallásúak voltak, másodsor a toborzás sikeresebb volt azokban az országokban, ahol a muszlimok relatíve kisebbségben voltak. Harmadsor pedig az erőszak alkalmazásával kapcsolatban megállapítható, hogy a Nyugat-Balkánon radikalizálódott

³⁰ Gáspár Miklós 2020, 145.

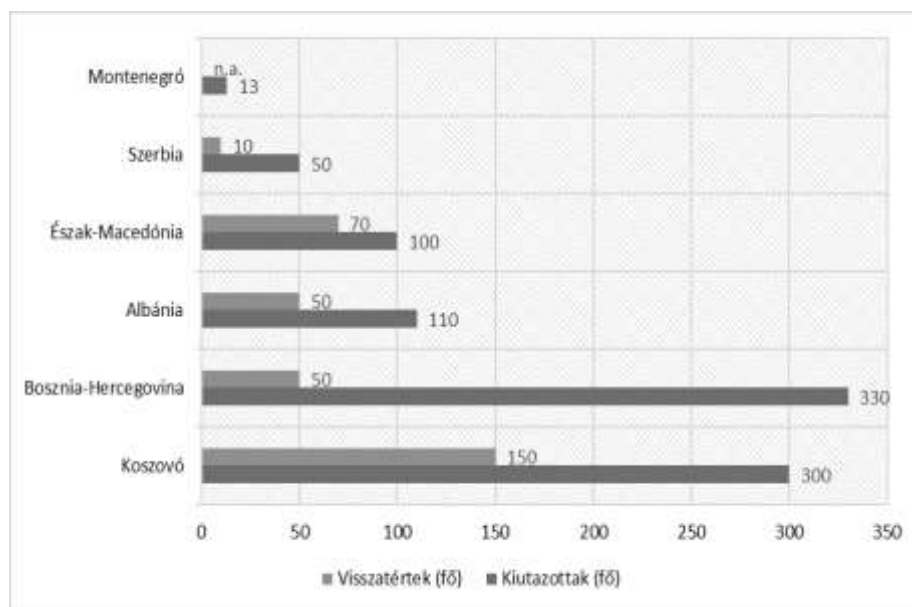
³¹ Beslin, Ignjatijevic 2017.

³² Azinović, Vlado 2018, 3.

³³ A toborzás során nagyobb eséllyel csatlakoztak annak reményében, hogy elkerülhetik az országukban elkövetett bűncselekmények miatti büntetőeljárását. Jellemző továbbá, hogy nők és gyermekek nagy arányban követik a kiutazni kívánó férfi családtagot. Az etnikailag és vallásilag széttöredezett régió meghatározó az indítékok között, ennél azonban jóval összetettebb társadalmi-gazdasági tényezők keveréke. Számos olyan belső hiányossággal küzdenek a balkáni fiatalok, mint a munkanélküliség, a marginalizálódás, szegénység, jövőre vonatkozó perspektíva hiánya.

egyének esetében soha nem a saját kibocsátó országukkal szemben végrehajtható cselekmény a motiváció.³⁴

A kiutazási hajlandóság 2014-re érte el a csúcst, ugyanis a konfliktusövezetbe indulók 70%-a akkor már Szíriában, illetve Irakban tartózkodott. Miután a szíriai és iraki konfliktus eszkalálódott és jelentős méretű lett annak nyugat-balkáni támogatottsága, a régió országai csatlakoztak a jelenség kezelését célzó nemzetközi erőfeszítésekhez. Az ENSZ BT 2014-ben elfogadott 2178. sz. határozatának megfelelően módosították büntetőjogi szabályozásukat a visszatérő külföldi harcosok felelősségre vonásának érdekében.³⁵ 2015-re a kiutazási ütem lassult, majd 2016-ra csekély mértékűre redukálódott.

4. ábra

A Nyugat-Balkánról konfliktusönába utazók és visszatértek száma: 2010 – 2019 között

(Forrás: Balkan Investigate Reporting Network (saját szerk.))

A visszatérés jelenségét alátámasztó tény, hogy az ISIS szíriai-iraki magszervezete működésének periferiájára került, emellett a regionális és nemzetközi erőfeszítések is markánsabban jelentek meg a visszatérő harcosok büntetőeljárását illetően. Továbbá nem elhanyagolható az sem, hogy a konfliktusövezet harcai fokozódtak, amely miatt a terrorszervezetek kötelékeit egyre nehezebbé vált elhagyni, ezzel együtt ezeknek a

³⁴ Azinović 2018, 5-7. Megjegyzendő, hogy a radikális jobboldali ideológiához többnyire ultranacionalista csoportok kapcsolódnak, elítélve az országuk euroatlanti integrációját. Leghangsúlyosabban a szerbek körében jelenik meg ez a társadalmi minta, a szlavofil geopolitikai irányzat miatt. Az ilyen típusú radikális megmozdulás mégsem olyan jelentős, vagy legalábbis nem kezelik akként, mint a dzsihadista szélsőségeket. Az ország politikai törekvéségét a radikalizálódás kulcsfontos összefüggési tényezőjeként értékelik, amelyben egyszerre kap helyet az erőszakmentes vallási és nacionalista szélsőséges ideológia is.

³⁵ Petrović, Predrag 2016, 2.

szervezeteknek a személyi állománya is kimerült. Ukrajnát illetően pedig a 2015 februári Minszk II. megállapodás okozta a kiutazó harcosok számának csökkenését.³⁶

A visszatérők kérdése és egyben a kiutazás átmeneti vagy tartós megszűnése, a nyugat-balkáni biztonsági és rendvédelmi szakemberek számára azt jelenti, hogy át kell helyezni a figyelmük fókuszpontját a szélsőségek más formáira, köztük olyan csoportokra, amelyek régóta az etnikai hovatartozás és a nemzeti identitás problémás voltának feszültségeivel terheltek.³⁷

A jelenség kezelése számos problémába ütközik a régióban, amely miatt megkerülhetetlen, hogy a kezelési mechanizmusok az egész társadalmat magukba foglalják, meg kell ismerni a jelenség mögötti rendszerszintű tényezők mozgatórugóit. A megelőzésre nyomatékos hangsúlyt kell fektetni, a deradikalizációs, reintegrációs, reszocializációs programokat úgy kell megtervezni, hogy ezeknek a tényezőknek az egyedi hálóját kibontsa, segítve ezzel a főbb okok feltárását, megértését.³⁸ Lényeges továbbá annak tudatosítása, hogy a kiutazó harcosoknak, radikalizálódott személyeknek nincs egységes profilja. Ezentúl a régió országainak diszfunkcionális zavarait is kezelni szükséges.³⁹ Ez elvezet a gazdasági és szociális identitásválsághoz, amely elsősorban a fiatalok körében tapasztalható magas munkanélküliséggel és társadalmi jogfosztottsággal magyarázható.

Kockázatot jelent, hogy az 1990-es években kialakult törésvonalak⁴⁰ a visszatérő harcosok által napjainkban is könnyen aktiválhatók, illetve, hogy a helyi börtönök hiányos felkészültsége miatt, a börtönbüntetésüket töltő visszatérők a radikalizáció aspektusából potenciális fenyegetést jelentenek más bebörtönzöttekre. A nyugat-balkáni országok ennek tudatában mégis eseménykövető magatartást tanúsítanak, miközben a megelőzésnek lenne hatalmas jelentősége.

Az iszlám és jobboldali ambivalenciában a visszatérés kérdése sem egyformán kezelt a régióban. Amíg a Szíriából visszatérők szigorú megfigyelés alatt állnak, addig a kettős mérce működik az Ukrajnából hazatértek esetében, mivel a konfliktusok természetének megítélése is más volt a két esetben. Az ukrajnai helyzettel kapcsolatos külpolitikai álláspont összetettebb annál, mint hogy a közel-keleti cselekményeket egyöntetűen elítélte a közvélemény. A visszatérők esetében nem valószínűsíthető a civil áldozatokat követelő támadás, viszont relevanciája van kisebb támadásoknak, a rendőrség, fegyveres erők, vallási intézmények ellen.⁴¹ A jobboldali szélsőségesek tekintetében megemlíthető, hogy nem kizárható szerepük Oroszország Nyugat elleni hibrid taktikájában, viszont a nacionalizmus lokális elfogadottsága miatt ez a tevékenység gyakorta igazolhatóvá válik, annak elítélésével szemben. Az iszlamista és jobboldali csoportok között megkülönböztetett bánásmód, illetve a prevenció nélküli kontraproduktív stratégiák nem járulnak hozzá a jelenség sikeres kezeléséhez.

³⁶ Beslin, Ignjatijevic 2017.

³⁷ Azinović 2018, 3-4.

³⁸ Kis-Benedek József 2016, 90.

³⁹ Petrović, Predrag 2016, 2.

⁴⁰ A nyugat-balkáni törésvonalak etnika, vallási, kulturális területen húzódnak, fokozva azokat egy viszonylagosan rossz gazdasági teljesítménnyel.

⁴¹ Beslin, Ignjatijevic 2017.

Nyilvánvalóan nem segíti a folyamatot az sem, hogy a külföldi harcosok ugyanabba a nehéz gazdasági helyzetbe térnek vissza, így fokozottan komplikált megvalósítani a reintegrációt. A visszatérők kérdésének átpolitizáltsága is lassító hatással bír, mert emiatt nem alakulhat ki a szükséges kontextus-specifikus programok kidolgozása. Az elmúlt 10 évet tehát körülölelte az iszlám radikalizáció jelensége, mégsem hajtott végre egyik ország sem teljeskörű átfogó programot a kezelés érdekében. Túlnyomórészt fentről lefelé tartó irányú cselekvéssorozatok a jellemzők, amelybe a társadalmat nem vonják be. Habár léteznek frissített erőszakos szélsőségek elleni küzdelmi (Countering Violent Extremism, CVE) stratégiák és cselekvési tervek, a gyakorlati megvalósítás igencsak bonyolult, főként az országok elé tornyosuló gazdasági akadályok miatt. A társadalom teljeskörű biztonsági modelljéhez összkormányzati megközelítés szükséges, a kormánynak és a polgároknak partnerekként kellene fellépnie, ahhoz, hogy kialakulhasson egy alulról felfelé irányuló kezdeményezés.⁴²

Etnikai feszültség

Jugoszlávia felbomlását követően kialakult jugoszláv utódállamok multietnikus voltak miatt ma is határokon átívelő konfliktusok forrásait hordozzák. Ez felfedezhető az etnikai színezetű politikai diskurzusokban, amivel továbbra is fenntartható a társadalom megosztottsága, a feszültség és bizalmatlanság.⁴³

5. ábra

A Nyugat-Balkán államainak etnikai megoszlása

(Forrás: A Balkán-félsziget földrajza – A Balkán nemzetisége; www.nkp.hu)

⁴² Azinović, Vlado 2018, 2–17. - A balkáni iszlám hagyományokban soha nem voltak kifejezett szélsőséges tendenciák. A délszláv háború eseményeihez köthető az iszlám konzervatívabb értelmezése, a régióba érkező 2000 arab mudzsahedin harcos által. Bár a Daytoni Békeszerződés előírta 1995-ben, hogy a külföldi harcosoknak el kell hagyniuk az országot, mégis közel 600 férfi telepedett le és kapott állampolgárságot. A fiatalok munkanélkülisége folyamatosan magas értéket produkál, a kiutazási csúcs idején 2015-ben Bosznia-Hercegovinában 57%, Szerbiában 49%, Albániában 29% volt. Koszovóban a fiatalok 55%-a munkanélküli, amit a rendszerszintű korrupció csak még súlyosabbá tesz. Az iszlám mozgalmak viszont külföldi támogatásból kimagasló összegekhez tudnak jutni. Így lehetőségük nyílt arra, hogy közszolgáltatások nyújtásával a szegények megsegítésétől kezdve az életvezetési tanácsokon át garantálnak szolgáltatásokat, amely által hitelesebbek lettek bizonyos rétegek számára, mint a kormányzati intézmények. Az imámok növekvő száma hozzájárult a szalafista gondolkodás nagyobb mértékű elfogadásához.

⁴³ Dobrowieczki 2019, 277.

Az országon belüli és országok közötti etnikai kérdések, habár számos formában jelentkeznek a régióban, mégis ugyanazon egyenlet mentén alakulnak ki. A régió országai közötti javuló vagy esetlegesen romló tendencia kihatással van az etnikumközi kapcsolatokra. Javulás esetén is megfigyelhető egy általános bizalmatlanság, ugyanis a délszláv háború óta létező biztonsági percepció, hogy az etnikai kisebbségeket szeparatista vagy destabilizáló célokra is fel lehet használni.

Albánia

A kommunizmus bukása után a demokratizálódási folyamatokban az etnikai ellentétek még inkább felerősödtek.⁴⁴ A legnagyobb etnikai kisebbség Albániában a görög, amely elegendő politikai, gazdasági és társadalmi jelentőséggel bír, amit fokoz az anyaország földrajzi közelsége is. Az etnikai görög közösség létszáma hivatalos statisztikák szerint - az albániai etnikai kisebbségek számának csökkenése miatt - nem teszi ki az összlakosság 1%-át sem. Az egymással szemben támasztott területi követeléseikből fakadó ellentét 1995-ben kulminálódott, viszont az 1997-es zavargásokat követő kormányváltás után a kapcsolat normalizálódni kezdett.⁴⁵ Napjainkra az albániai görög közösség politikai, emberi, oktatási és kulturális jogaihoz fűződő feszültség van jelen. Kulturális és oktatási tekintetben viszonylagos siker könyvelhető el, helyi szinten működőképes a politikai képviseletük. Fennmaradó vita tárgya a kisebbségi zónákon kívül eső görög nemzetiségű települések elismerése.⁴⁶ Az albánok uniós dokumentációjába került egy záradék a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről, így Görögország kihátrált Albániai integrációs útjának akadályoztatásból.

Albániában szintén problémás a macedón etnikai kisebbség kérdése, akik az ország északkeleti részében Prespa területén koncentrálnak. Hivatalosan mindössze 0,2%-a macedón az albániai lakosságnak. Számukra a politikai, oktatási és kulturális jogaikhoz fűződő kérdések jelentik az ellentét sarkalatos pontjait. Legfőbb követelésük az anyanyelvi oktatáshoz való jog kiterjesztése a kisebbségi zónákon kívül eső macedónok számára is, továbbá ezen fajta oktatás továbbvitele középfokú oktatási intézményekbe is. Mindazonáltal elmondható Albániáról, hogy a Nyugat-Balkán többi részéhez képest az etnikumok közötti kapcsolatok általában jók.⁴⁷ A kisebbségek létszáma körüli bizonytalanság enged teret a kétértelműségekre és a belőlük fakadó konfliktusokra, és ez az ami terhes az ország határon átnyúló kapcsolataira számára is.

Bosznia-Hercegovina

Bosznia soknemzetiségű és sokvallású föderatív köztársaság. 1995-ben a Daytoni Megállapodás habár az országot sújtó erőszaknak véget vetett, lényegében igazolta az etnikai tisztogatás által kivívott határokat és hosszú távon nem hozott az országba valódi stabilitást és

⁴⁴ Albánia jelenleg nemzetközi kisebbségként ismeri el a görögöket, a macedónokat, a montenegróiakat és a szerbeket, valamint nyelvi, illetve kulturális kisebbségként értékeli a vlachokat/románokat és a romákat.

⁴⁵ Barjarba, Kosta 2004, 235.

⁴⁶ Pettifier, James 2001, 7.

⁴⁷ Albania: Minority ethnic groups. Country Information and Guidance 2014, 15.

fejlődést. Három államalkotó etnikum, két különálló entitás, egy különálló etnikailag sokszínű kerület, nemzetközi megbízott, egy roppant bonyolult államapparátus, kölcsönös bizalmatlanság, a másokkal szembeni erős előítélet jellemzi azóta is az országot. A három államalkotó etnikum, a bosnyák, a szerb, a horvát az ország egyes részein többséget, míg más részein etnikai kisebbséget alkot. Politikai elitjük pedig érdekelt a megosztottság megerősítésében. A konfliktus alapvetően területi jellegű.⁴⁸ A háború óta a szerbek és a horvátok részéről számos olyan cselekmény történt, amely a területi integritás aláadását volt hivatott szolgálni, viszont a szerbek szeparációs törekvései sem jártak sikerrel és a horvátok sem tudtak új entitást létrehozni az országon belül.

A háború utáni társadalom újjáépítésének előfeltétele a kölcsönös bizalom kialakítása, azonban az etnikai hovatartozás kérdése mai napig áthatja a mindennapi élet aspektusait. Ennek felszámolására radikális alkotmányos reformokra van szükség. A jelenlegi berendezkedés azt hozta magával, hogy a lakosság többsége nem vehet részt érdemben politikai vagy polgári tevékenységben a különböző kormányzati szintek vagy a politikai és kormányzati szereplők közvetítő struktúrája nélkül. Ma már az a tapasztalat, hogy Bosznia lakossága elfáradt mind az erőszakos cselekményekben, mind a regnáló politikai elit visszaéléseiben, amely elégedetlenség többször tüntetések formájában jelentkezett. Az előrehaladás, az egymástól való szisztematikus elszigetelődés feloldásával és a közös kommunikációs alapok kialakításával lenne lehetséges.⁴⁹

Koszovó

Az etnikumok közötti konfliktusok Koszovóban kizárólag a területekért folynak. A szerbek és az albánok, történelmi és etnikai demográfiai adatokra hivatkozva próbálják igazolni az etnikailag vegyes területhez joguk kizárólagosságát. 1991-ben, Jugoszlávia felbomlását követően a koszovói albánok népszavazást kezdeményeztek a Szerbiától való elszakadás vonatkozásában és a függetlenség mellett döntöttek. A szerb hatóságok viszont ragaszkodtak a terület Szerbiához tartozásának gondolatához. 1998-tól erőszakos konfliktusba keveredett a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (Ushtria Çlirimtare e Kosovës; UCK), a szerb különleges rendőri erők, valamint a jugoszláv hadsereg reguláris egységei.⁵⁰ A NATO 78 napos katonai légi hadjárata, valamint az Ahtisaari-Csernomirgin terv, és a Rambouillet-i megállapodás⁵¹ rendezte az erőszakos cselekményeket, és még így is 10 000 ember vesztette életét és 800 000 ember vált menekültté.⁵² A nemzetközi szerepvállalás a békemegállapodás végrehajtására viszont az albánok és szerbek szegregációjához vezetett, és az UNMIK (United Nations Mission in Kosovo; Az ENSZ Koszovói missziója) igazgatása alatt szerb enklávék jöttek létre, melyekből a szerb többségű Kosovska Mitrovica a gócpont. 2008-ban Koszovó kikiáltotta függetlenségét és jelenleg hét etnikai csoportot ismer el hivatalosan. A szerb

⁴⁸ Demjaha, Peci 2014, 12-13.

⁴⁹ Demjaha, Peci 2014, 16.

⁵⁰ Calic, Marie-Janine 2000, 19.

⁵¹ Rambouillet Agreement: https://1997-2001.state.gov/regions/eur/ksvo_rambouillet_text.html (Letöltés ideje: 2022.08.21.)

⁵² Calic 2000, 19.

kisebbség koszovói létszáma továbbra is vitatott és folyamatosan feszültségek forrása. A szerb közösséget legalább garantált 10 hely illeti meg a koszovói közgyűlésben, azonban a négy északi szerb többségű településen alapvetően utasítanak el minden formális együttműködést a koszovói intézményekkel. A területcsere és az ország felosztása nem lehet megoldás, az ugyanis precedenst teremthet regionálisan a boszniai szerbek és a macedóniai albánok számára. 2013-tól a jóváhagyott platform Belgrád és Pristina párbeszéde számára, az úgynevezett Brüsszeli Megállapodás⁵³ a kapcsolatok normalizálását szabályozó első elvi megállapodás, elsődlegesen technikai és gazdasági kérdésekben lehet sikeres, a kényesnek minősített témákban egyelőre nem sikerült kompromisszumra jutniuk.

Észak-Macedónia

1991-ben lett független, függetlenségét ugyanakkor komoly belső és külső kihívások követték. A fő etnikumközi feszültségek a macedónok és az albánok között jelentkezik. Saját politikai és kulturális sorsuk irányítására vonatkozó folyamatok növelték a két közösség közötti szakadékot, amely alkotmányos jellegű problémákat okozott.

2001-ben fegyveres konfliktus csúcsosodott ki az ellentét az albán lázadók és a kormányerők tagjai között, amelynek a 2001 augusztusában létrehozott Ohridi Megállapodás⁵⁴ vetett véget. A fegyveres konfliktus lezárása mellett számos jogalkotási és politikai intézkedést is tartalmazott az egyenlőség és kisebbségvédelem biztosítása érdekében. Az etnikumközi kapcsolatokat viszont az előítéletek és a sztereotípiák terhelték, és alapvetően is máshogyan gondolkodnak az állam alapkonceptiójáról. A macedónok az etnocentrikus államot részesítik előnyben, amíg az albánok államfelfogása az etnikumok egyenlőségén alapulna. A macedónok vonakodtak a létnemzetiségű államrendszer irányába elmozdulni. Az albánok kollektív és emberi jogi kérdésként kezelik a gyökéri problémát, amíg a macedónok részéről ez inkább területi vita és továbbra is bizalmatlanok az albánok valódi szándékait illetően. Ennek ellenére az albánok elutasították, hogy etnikai kisebbségnek tekintsek őket a macedón nemzetállamban és jóval a nemzetközi normákat meghaladó kollektív kisebbségi jogokat követelnek,⁵⁵ ezáltal a macedónok párhuzamot vonnak a jogok követelése és az ország területi integritása között.

Montenegró

Jugoszlávia felbomlását követően Montenegrónak sikerült elkerülnie a nagyszabású etnikai és fegyveres konfliktusokat, viszont a délszláv háborúk során kialakult migráció, a menekültek letelepedése, az identitás kérdése megváltoztatták Montenegró etnikai és demográfiai szerkezetét. Montenegróban problémás a szerb és a montenegrói lét meghatározása, az önazonosítás évek óta politikai, kulturális és más okok alapján személyes döntés kérdése.⁵⁶

⁵³ Brussels Agreement: <https://www.srbija.gov.rs/specijal/en/120394> (Letöltés ideje: 2022.08.21.)

⁵⁴ Ohrid Framework Agreement: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf> (Letöltés ideje: 2022.08.21.)

⁵⁵ Aziri, Etem 2011, 148.

⁵⁶ Pavlović, Srđa 2003, 83-107.

Ma a szerbek hivatalosan kisebbségnek számítanak és szétszórtan élnek az ország területén. Sokáig nem volt jellemző a szerb és montenegrói etnikumok közötti feszültség. Az ellentét 1996-ban kezdődött és 2006-ban tetőzött Montenegró függetlenségének megszavazása idején.⁵⁷ Az alkotmány, az állami szimbólumok, az egyház helyzete, valamint a kormány és az ellenzék viszonya újabb és újabb okot szolgáltatott a jövőbeli konfliktusokhoz.⁵⁸ 2006 óta a montenegrói társadalom számos kérdésben megosztott. A szerb nép számára alkotmányosságának és identitásának teljes megerősítése volt a cél. Montenegró alkotmánya polgári államot jelölt meg, amelyben a szuverenitás a montenegrói nemzetiségű polgárokat illeti meg.⁵⁹ Az alkotmányuk kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjainak a hivatalos nyelvhasználati joga kizárólag helyi szintű, ahol a kisebbség a lakosság többségét alkotja. A többség-kisebbség viszonyának kérdése Montenegróban fokozatosan mutatott javulást, mivel a montenegrói vezetés igyekezett belső koalíciót építeni a nagyobb autonómia és függetlenség érdekében, amely szükségessé tette a kisebbségek bevonását.⁶⁰

Szerbia

Szerbia és a szerbek alapvetően az összes balkáni etnikai konfliktusban érintettek. Jugoszlávia felbomlása és az azt követő háborúk megváltoztatták Szerbia etnikai konfigurációját és ez magával hozta az ország bizonyos mértékű frusztráltságát.

Szerbiában kis számban vannak albánok és bosnyákok, és alacsony létszámuk ellenére a két legfontosabb kisebbséget képviselik. Albánok főként a Preševo-völgyben, a bosnyákok a Szandzsák régióban koncentrálnak. A Preševo-völgyben a szerbiai albánok többségének konfliktusos mivolta szoros összefüggésben áll Koszovó függetlenségének kérdésével. Aktuálisan jelentősek az infrastrukturális beruházások, viszont több területen akadnak problémáik, legyen szó az esélyegyenlőség, a gazdasági jólét hiánya, a munkanélküliség, vagy a diszkrimináció kérdéséről.⁶¹ A társadalmi távolságtartás viszonylag nagy a szerbek részéről az albánok irányába. Az albánok elnyomottságának érzése gazdasági okokkal is magyarázható, hiszen a szerb kormány gazdasági diszkriminációt alkalmaz velük szemben, beruházásai ugyanis az albánok lakta területeken meglehetősen alacsony. Ezen túlmenően a Preševo-völgyi konfliktus területi vita is, amely lényegében a völgy Koszovóhoz való csatlakozási igényeiről szólt. Gyakran merül fel opcióként, mint a területi csere alapja, azonban erre meglehetősen csekély az esély.

Másik nagyobb kisebbsége Szerbiának a bosnyák, akik a szandzsáki területen tömörülnek. A konfliktus kezdetben a területi ellenőrzésért folyt. Sok szerbiai bosnyák Boszniát tartotta hazájának így ez erősítette Szerbia azon félelmét, hogy ez a hovatartozás kérdése majd szeparatista törekvésekben tör elő.⁶² Miután a Nyugat többedjére utasította el a szandzsáki bosnyákok területi követeléseit, elfordultak a politikai és kulturális autonómia

⁵⁷ A népszavazást a választópolgárok 55,5%-a hagyta jóvá, alig túllépve az 55%-os küszöböt.

⁵⁸ Morrison, Kenneth 2011, 2.

⁵⁹ Džankić, Jelena 2012, 44.

⁶⁰ Bieber, Florian 2002, 3.

⁶¹ Matić, Marko 2012.

⁶² Morrison, Kenneth 2008, 3.

követelésének irányába. Az ellentét a 2000-es éveket követően is megmaradt a két nemzet között. A szerb kormányok nem tettek olyan lépéseket, amelyek enyhítették volna a helyzetet és a Szandzsákot is a gazdasági nélkülözés, a munkanélküliség, a kilátástalanság jellemezte, habár az ellentét miatt a szerbiai bosnyákok célzott támadásként ítélték meg a gazdasági hátrányukat. Ennek következtében egyfajta lehetőség, a megélhetési iszlám felé fordulás. Így az iszlám radikalizmus lehetőségének növekedése a régió törekenységet tovább növeli.⁶³

Korrupció

A Nyugat-Balkán esetében nehéz a korrupciót jól megközelíteni, ugyanis regionálisan kevés kutatást végeznek a témában. A korrupciót általánosan úgy írhatjuk le, mint közhatalommal való visszaélés egyéni haszonszerzés céljából. A regionális korrupció jelensége elsősorban adminisztratív területeket érint, másodsorban állami szinten jelentkezik, amely a demokratikus intézmények működését és a kormányzati döntéshozatalt is befolyásolja. A Nyugat-Balkán országai tekintetében nem bizonyítható a teljes mértékű foglyul ejtett állam szindróma viszont kritikus zavarok tapasztalhatók a demokratikus fékek és egyensúlyok rendszerében.⁶⁴

Az ezredfordulót követően azt láthatjuk, hogy az Európai Unió bővítési politikája eredményt hozott a korrupciós nyomás viszonylatában, a régió időközben azonban elvesztette lendületét és korrupció tekintetében a legrosszabbul teljesítő már uniós tagok mögött is elmarad. Az elmúlt négy évre visszatekintve a korrupciómegfigyelő rendszer (Corruption Monitoring System; CMS) szisztémája⁶⁵ alapján a hat még csatlakozásra váró nyugat-balkáni állam közül négy országban nőtt a korrupció mértéke, érintve ezáltal Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót, Koszovót, és Szerbiát. Ezzel szemben Albániában és Észak-Macedóniában marginális csökkenés volt tapasztalható a 2019-es csatlakozási tárgyalások megnyitásának ígéretére. Ez azt mutatja, hogy azokban az országokban, ahol közvetlenül nagyobb politika nyomás érkezik az Európa Unió részéről, rövid távon teljesülhetnek a negatív tendenciák megfékezései.

A hatékony gyakorlat kialakításához az EU részéről szükséges a csatlakozási tárgyalások technikai nézőpontjainak megerősítése, a korrupció elleni magasabb szintű fellépés, fejlődnie kell azoknak a mechanizmusoknak, amelyek az autoriter politikai elit káros hatásait semlegesíthetik, továbbá a civil társadalom bevonása is teret kell kapjon, ugyanis a korrupciós nyomás továbbra is meglehetősen magas az egész régióban. A korrupciós ráta 5%-os⁶⁶ társadalmilag elfogadott aránya lehetne a célmérték, amely közel 5–10 éves periódusban, összehangolt erőfeszítések árán valósulhatna meg. Ez ebben az időtávlatban és formában is pozitív fejlődésnek minősülne, mivel ezt az eredményt tartós gazdasági növekedéssel, a jövedelmek folyamatos emelkedésével lehet elérni.

⁶³ Maksimović, Zoran 2014.

⁶⁴ Seldi 2020, 8-9.

⁶⁵ <http://seldi.net/cms-data/cms-methodology/> (Letöltés ideje: 2021.05.21.)

⁶⁶ Corruption in the Western Balkans 2019, 5-6.

A rendszerszintű fenyegetés sajnálatos módon viszont lehetővé teszi a politikai függőség pártfogó hálózatának kiépítését. Habár a délkelet-európai országok elfogadták az EU által beígért integráció reményében a korrupció ellenes törvényeket, azok végrehajtása, egyfajta kollektív tehetetlenségbe és szakmai kapacitáshiányba ütközik. A Transparency International 2021 januárjában közzétett CPI eredményeinek összegzése alapján a nyugat-balkáni állami szektor 2020-ban magasabb korrupciós értéket produkált 2019-hez képest, összességében 37,5 pontot egy 100 pontos skálán.⁶⁷

Ország	CPI 2020	CPI 2019	Változás a pontértékben 2019-2020	CPI rangsor 2020	CPI rangsor 2019	Változás a rangsorban 2019-2020	Hibafaktor 2020	Hibafaktor 2019
Montenegró	45	45	0	67	66	1	3,25	4,84
Szerbia	38	39	-1	94	91	3	1,66	2,48
Koszovó	36	36	0	104	101	3	0,68	0,81
Albánia	36	35	1	104	106	-2	0,92	2,51
Észak-Macedónia	35	35	0	111	106	5	2,44	3,56
Bosznia-Hercegovina	35	36	-1	111	101	10	1,87	1,95

5. ábra

Nyugat-Balkán CPI kimutatás 2019 – 2020.(Forrás: Corruption Perceptions Index 2020, Transparency International⁶⁸ (saját szerk.))

Az állampolgárok 30–66%-a érzékeli, hogy a korrupció negatív hatással volt az életére. A számukra nyújtható alapvető közigazgatási szolgáltatások nem kielégítőek, amely csak egyik oka a régiószerzte magas elvándorlási tendenciának. A régió munkaképes korú lakossága az elmúlt öt évben több, mint 400 000 fővel csökkent.⁶⁹

A korrupcióban érintett régiós ügyek esetében kiemelkedően jellemző a hálózatos rendszer, valamint a klientelista kapcsolatok (pártfogó viszonyoktól függő társadalmi rend) struktúrája. Kölcsönös szívességek, a pártfogó iránti lojalitás, be nem jelentett finanszírozási források, politikai támogatások vásárlása, különféle ajándékok átadása, közpénzek felhasználása mind a hat nyugat-balkáni országban megjelenik, elsősorban a munkahelyek és az egyéb javak elérésének és az erőforrások kinyerésének módjaként. A köztisztviselőket érintő korrupciós ügyletek nem véletlenszerű cselekmények, szisztematikus vagy jól megszervezett cselekvési terv részeként követik el, egy bizonyos működési ideig egy konkrét cél elérése érdekében. A Nyugat-Balkánról bizonyosan állítható, hogy bővelkedik korrupciós cselekményeket összefogó rendszerekben, amely rendszerek szorosan összefüggésbe hozhatók a politikai pártok illegális finanszírozásával is, amely a gazdasági fejlődés gátja.

⁶⁷ Cuckić, Nikola 2021. - 100 és 0, mint referenciaértékek, amelyben minél alacsonyabb a kapott érték, az állam annál rosszabbul teljesít korrupciós szinten

⁶⁸ Corruption Perceptions Index 2020.

⁶⁹ Conley, Ruy 2021, 1–9.

Következtetések

Hatások – civil szervezetek – humánbiztonság

A transznacionális bűnözés összetett biztonsági fenyegetés, amely többrétegű megközelítést és választ igényel. Hagyományosan az államot fenyegető veszélynek tekinthetjük, amely veszélyezteti annak nemzeti és regionális biztonságát és jogállamiságát, aláássa az állam politikai és gazdasági intézményeit, amellyel megrengetik a polgárok állami struktúrába vetett bizalmát. Az államnak és lakóinak jelentős gazdasági kárt okoz, a bizalmatlanságon túl a társadalmi struktúrák felbomlását is eredményezheti, amely nagyon költséges lehet egy ország társadalmi fejlődése szempontjából és további úgynevezett humánbiztonsági problémákat generál. Az humánbiztonság kérdése, mert bár ez a fenyegetés közvetett, mégis jelentős, amely a Nyugat-Balkán esetében is fokozottan mutatkozik. A helyzet kétségtelenül sokat javult az elmúlt 20 évben a régió átmenő, illetve kiinduló fenyegetések viszont lehetetlenné teszik az Európai Unió belső és külső biztonsága közötti határvonalak pontos kijelölését, amelyek az egész európai kontinensre nézve járnak következménnyel.⁷⁰

Bár a gazdasági fejlődés nyilvánvalóan bizonyos „normalizálódáshoz” vezetett, tény, hogy a szervezett bűnözés még mindig gyakran kapcsolódik (az állami intézményekben lévő) személyekhez ezáltal a civil kezdeményezések szerepe lehet meghatározó a régió belső biztonsági kérdéseinek kezelésében. Akár az ok, akár az okozat kezelésében a régió országaiban számos civil szervezet van jelen, bár működésük nem kiemelkedően sikeres.

A civil szervezetek részvételét a szervezett bűnözés elleni küzdelemben számos, egymással összefüggő tényező akadályozza. Főként korrupció elleni tevékenységben vesznek részt, és nem feltétlenül szakosodnak ezen túlmenően másra. Az információszerzésre irányuló együttműködésük is hiányos. Az alulfinanszírozottság okán kevés szakembert tudnak foglalkoztatni és ezáltal korlátozottak a kapacitásaik. Működésük egyik és legfőbb akadálya tehát pénzügyi jellegű, amely létszámukat és fejlődésüket, így hatékony munkavégzésüket is akadályozza.⁷¹

A szervezett bűnözés három szektora és más a régiót terhelő biztonsági kihívás összefonódik és mélyen beágyazódik a régiót átható korrupciós kultúrába. Így az Európai Uniónak és a nemzetközi közösség többi tagjának sokkal aktívabban kell részt vennie a szervezett bűnözés balkáni hálózatainak visszaszorításában. Egyéb nyilvánvaló ok mellett azért is, mert a legtöbb csempészet áru, legyen az kábítószer, fegyver vagy személy, az elsősorban az EU területére kerül. A regionális együttműködéseket pedig felül kell vizsgálni mérlegelve az új irányok kialakításának lehetőségét. A visszaszorítás gazdaságélénkítő hatású lehet, amely hozzájárul a Balkán általános stabilitásához és ezzel újabb akadály gördülhet el az integráció felé vezető útról.⁷²

Hasonlóan a radikalizmus kérdésköre, ugyanis a balkáni államok az EU és a NATO csatlakozási törekvéseik miatt új jogalkotást fogadtak el a meglévő rendeletek kiigazítása

⁷⁰ Hürsoy, Siret 2010, 92–111.

⁷¹ Bojan, Elek 2021, 3–77.

⁷² Anastasijević, Dejan 2006, 14.

mellett a terrorizmus elleni küzdelem érdekében. Szükséges azonban látni, hogy a radikalizált személyek profilja nem egyértelműen meghatározható, holott a radikalizálódásban és toborzásban megjelenő mozgatórugók és folyamatok meglehetősen erősek. Az oktatás, a munkanélküliség a gazdasági marginizálódás és a vallási tudatosság fejlesztésének hiánya együttesen vezetnek a radikalizációhoz. Ezek megértése mentén lehet kialakítani a hatékony deradikalizációs programokat, amelyben dominánssá kell tenni a puha eszközök szerepét, mivel egyszerre jogi, politikai, etikai kérdéseket feszeget az ilyen típusú kihívás. A reszocializáció során viszont nem elegendő a vallási elemekre figyelmet fordítani, mivel ez a jelenség – balkáni viszonylatban – gazdaságilag motivált, ezért figyelembe kell venni az társadalmi jólét kérdését is.⁷³

A gyakorlati megvalósítás viszont kezdetben ott csúszik meg, hogy az etnikai heterogenitás és az abból adódó konfliktusok az állam szinte teljes működését átszövik. A nagyszámú etnikai csoportok között megoszlik a politikai hatalom, és a demokratikus megoldásokat tehát sokszor az etnokrácia felülírja, amely tartósítja a társadalmi széttagoltságot és megbénítja az állam működését, így ezáltal mozgásteret biztosít a korrupciós gyakorlatokra. A Nyugat-Balkánon az elmúlt 10-15 évben tapasztalt korrupcióellenes fejlődés lelassult, illetve annak üteme bizonyosan állítható, hogy megfordult. Az elemzésben is felhasznált CMS monitoring legfontosabb pillérei a korrupcióval kapcsolatos tapasztalatok, az attitűdök, valamint a korrupciós nyomással kapcsolatos várakozások. 2021-re a CMS által mért értékek megmutatták, hogy a nyugat-balkáni korrupció mértéke meghaladta a többi, uniós ország átlagát és általánosságban elmondható, hogy a régióban a korrupciós nyomás növekszik.

Ahogy láthattuk az állami intézmények kevésbé hatékonyak, a civil szervezetek pedig korlátozottak. A transznacionális kihívások pedig veszélyeztetik a regionális humánbiztonságot.

Az emberi biztonsággal kapcsolatos gondolkodás alapját általánosan az ENSZ 1994-es Humán Fejlődési Jelentése adja. Azzal, hogy a biztonsági koncepció középpontjában az egyén áll, a biztonságra veszélyt jelentő fenyegetések hagyományos mivolta kitágul, és szükségessé teszi olyan kihívások figyelembevételét, mint a terrorizmus, a szegénység, a munkanélküliség, a szervezett bűnözés, a korrupció és a gazdasági biztonság. Az emberi biztonság koncepcióját többdimenziós jellege miatt egyre gyakrabban alkalmazzák a konfliktus utáni helyzetekben a társadalmi problémák kezelésére. Ugyanis a konfliktus utáni helyzetekben a biztonsági fenyegetések és sebezhetőségek mintázatát a biztonság hagyományos megközelítésével aligha lehet megragadni.⁷⁴ Az emberi biztonság koncepciójával viszont kiszélesíthető a bizonytalanság okaként azonosított szereplők és struktúrák, amelyek a határon átnyúló kihívásokra olyannyira jellemző.

Az Európai Unió az ezredfordulót követően már tett lépéseket az humánbiztonság dimenzióinak implementálására. A humánbiztonság koncepciója már megmutatkozott az

---

⁷³ Bihari Rita 2020, 165–180.

⁷⁴ Ağır, Bülent Sarper 2015, 367.

Európai Unió 2003-ban elfogadott biztonsági stratégiájában, de akkor egyelőre még csak egyfajta utalásként, párhuzamba állítva a nemzeti és globális biztonságot veszélyeztető öt fő fenyegetéssel. Az új fenyegetések egyike sem tisztán katonai jellegű, és egyiket sem lehet pusztán katonai eszközökkel kezelni.

2004-ben az humánbiztonság doktrínája, vagy másnéven a Barcelonai Jelentés javasolta a humánbiztonság integrálását az Európai Unió Kül- és Biztonságpolitikájába, ezáltal olyan stratégiaként szolgált, amely elősegítette az EU regionális normatív hatalomként való megjelenését. Meg kell állapítani azonban, hogy az Unió a külpolitikai reagálásban viszonylagos gyenge,⁷⁵ amelyre megoldás lehetett volna a 15 000⁷⁶ fővel tervezett humánbiztonsági reagáló erő, katonai, rendőri és civil szakértők bevonásával, viszont a gyakorlat elmaradt. Ennek ellenére az EU implicit módon beépítette gondolkodásába a humánbiztonságot, tehát nem doktrínaként vagy teljes értékű politikaként.⁷⁷ A humánbiztonság elérésének különböző eszközeit támogatja, elsősorban azzal a megközelítéssel, hogy a biztonságot a puha hatalommal, hosszú távú együttműködéssel és megelőző intézkedésekkel segíti.

Az Európai Unió regionális szerepének megerősítéseként a humánbiztonsági megközelítés második generációs hullámát kell, hogy sikeresen kihasználja. A második generációs humánbiztonsági megközelítésnek a legitim politikai hatalom és a legitim megélhetés megteremtéséről kell szólnia, egy fokozatos és inkluzív békefolyamat a civil társadalom, az egyének és közösségeik védelméhez nyújtott biztonsági támogatásra, gazdasági intézkedésekre, beleértve az illegális gazdaság visszaszorítását célzó igazságszolgáltatást. Balkánra jellemző „háborús” struktúra ellenálló képességét mindeközben figyelembe kell venni, mivel annak kezeletlen volta megalapozza így a szervezett bűnözés, a radikalizmus, a korrupció és az etnikai feszültségek térnyerését. A humánbiztonság kulcsa egy ilyen környezetben a legitim politikai hatalom megteremtése, mivel a biztonság a legitim hatóságból és nem pedig a biztonsági erők tevékenységéből ered. Ehhez a folyamathoz mindenképp időre van szükség, amely helyi, regionális és globális, valamint nemzeti szinten is a közjavak biztosításával kapcsolatos konkrét kérdésekkel foglalkozik. Ez tehát a biztonság másfajta megközelítését jelenti, ahol a politikai és biztonsági szempontok nem választhatók el a gazdasági és társadalmi jelenségektől. Egyszerre reaktív és megelőző jellegű folyamat, amelyre egyöntetűen jellemző, hogy nem jelentenek gyors megoldást és mindenképp az adott geopolitikai tényezők alapos ismeretén kell alapulnia, hatékony korai előrejelző rendszerrel és elemzési képességekkel, valamint folyamatos párbeszéddel az EU és az érintettek között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ağir, Bülent Sarper: European Perspective of Human Security: From a Conception to the Reality? In Dordevic, I., Glamotchak, M., Stanarevic, S., Gacic, J. (editors), Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications,

⁷⁵ Ağir, Bülent Sarper 2015, 370.

⁷⁶ The Barcelona Report 2004.

⁷⁷ Kotsopoulos, Joanne 2006.

- University of Belgrade and Institut Français de Geopolitique – Université Paris 8, Belgrade, 2015.
- Albanese, Jay. S.: Transnational Organized Crime. In M. Natarajan (Ed.), *International Crime and Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Anastasijević, Dejan: *Organised Crime in the Western Balkans*. 2006.
- Andreychuk, Raynell: *Security in the Western Balkans*. Report, Political Committee, Subcommittee on NATO Partnership (PCNP), 178 PCNP, 18 E rev, 1. final., 2018.
- Azinović, Vlado: *Understanding Violent Extremism in the Western Balkans*. Extremism Research Forum, Regional Report. 2018.
- Aziri, Etem: *Inter-ethnic Relations in the Republic of Macedonia before and after the Ohrid Framework Agreement*. Balkans: Foreign Affairs, Politics and Socio-Cultures. pp.131-156. Epoka University, October 2011.
- Barjarba, Kosta: *Migration and Ethnicity in Albania: Synergies and Interdependencies*. *Brown Journal of World Affairs*, Vol. XI, Issue 1, Summer/Fall 2004.
- Benson, Jana S. – Decker, Scott H.: *The organizational structure of international drug smuggling*. *Journal of Criminal Justice*, 38(2), 2010.
- Beslin, Jelena – Ignjatijevic, Marija: *Balkan foreign fighters. From Syria to Ukraine*. European Union Institute for Security Studies (EUISS) 2017. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%202020%20Balkan%20oforeign%20fighters.pdf> (Letöltés ideje: 2021.05.22.)
- Bieber, Florian: *The instrumentalisation of Minorities in the Montenegrin Dispute over Independence*. The European Centre for Minority Issues, March 2002.
- Bihari Rita: *Radikalizmus a Nyugat-Balkánon*. MHTT; Budapest, *Hadtudomány*, (2020) online lapszám: pp.165–180. <https://www.mhtt.eu/hadtudomany/2020/2020e/BIHARI%20RITA%20Radikalizmus%20a%20Nyugat-Balk%c3%a1non.pdf> (Letöltés ideje: 2022.08.08.)
- Bojan, Elek: *Mapping Civil Society Responses in Confronting Organized Crime in the Western Balkans*. Belgrade Centre for Security Policy, 2021.
- Calic, Marie-Janine: *Kosovo in the twentieth century: A historical account*. In Thakur, Ramesh – Schnabel, Albrecht (ed.): *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, United Nations University Press, Tokyo, December 2000.
- Conley, A. Heather – Ruy, Donatienne: *Confronting Stablocracy in the Western Balkans. A New Approach for U.S. Assistance*, CSIS Briefs, 2021.
- Corruption in the Western Balkans 2019: Trends and Policy Options*. SELDI policy brief no. 9. December 2019.
- Crampton, Richard J. – Allcock, John B. – Danforth, Loring: *Balkans in: Encyclopaedia Britannica*; <https://www.britannica.com/place/Balkans> (Letöltés ideje: 2020.12.15.)

- Demjaha, Agon – Peci, Lulzim: *Interethnic Relations in the Western Balkans: Implications for Kosovo*. Policy Paper No.6/14. Kosovar Institute for Policy Research and Development, 2014.
- Dobrowieczki Péter – Orosz Anna: *A Nyugat-Balkán*. In: Szálkai Kinga – Baranyai Tamás Péter – Szarka E. Luca (eds.): *Biztonságpolitikai Corvinák I.*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2019.
- Džankić, Jelena: *Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation, and Access to Rights*. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol. 11, No 3, 2012.
- Gáspár Miklós: *A balkáni szervezett bűnözés és hatásai – az illegális lőfegyver kereskedelem*. In: Antalóczy – Gáspár – Istvanovszki – Nyeste – Pató – Szendrei – Szűcs: *A nemzetközi és honos szervezett bűnözés története, XX. századi fejlődése és várható tendenciái, KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15. „A jó kormányzást megalapozó közszolgálati fejlesztés.”* 2020. p.133.
- Hürsoy, Siret: *The European Union Foreign and Security Actions and the Western Balkans. Alternatives*, 9, 2010.
- Kemp, Walter: *Global Initiative against Transnational Organized Crime Crooked Kaleidoscope Organized Crime in the Balkans*. 2017. https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2017/07/OC_balkans.pdf (Letöltés ideje: 2021.05.12.)
- Kis-Benedek József: *Dzsihadizmus, radikalizmus, terrorizmus*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016.
- Klerks, Peter: *The Network Paradigm Applied to Criminal Organisations: Theoretical nitpicking or a relevant doctrine for investigators? Recent developments in the Netherlands*. *Connections* 24(3), 2001.
- Liddick, Donald: *The enterprise “model” of organized crime: Assessing theoretical propositions*. *Justice Quarterly*, 16(2), 1999.
- Maksimović, Zoran: *Extremists Stir Up Tensions in Serbia's Sandzak*. *Balkan Insight*, 23 September 2014; <http://www.balkaninsight.com/en/article/extremists-stir-up-tensions-in-serbia-s-sandzak> (Letöltés ideje: 2021.05.14.)
- Matić, Marko: *Manjine u Srbiji – meta državne represije*. *Aljazeera Balkans*, 7 June 2012; <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/manjine-u-srbiji-meta-drzavne-represije> (Letöltés ideje: 2021.05.13.)
- Measuring Organized Crime in the Western Balkans*, United Nations office in Drugs and Crime, Vienna 2020.
- Mitić, Kiril – Vasilievski, Goran: *Illicit trafficking in firearms – type of organised crime as a destabilisation factor for the security of the states in Southeast Europe*. 2013.
- Morrison, Kenneth: *Change, Continuity and Consolidation: Assessing Five Years of Montenegro's Independence*, *LSEE Papers on South Eastern Europe*, Issue 2, February 2011.

- Morrison, Kenneth: Political and Religious Conflict in the Sandžak. Balkan Series 8/13. Advanced Research and Assessment Group, Defence Academy of the UK, April 2008.
- Paoli, Letizia – Greenfield, A. Victoria: Harm: A Neglected Concept in Criminology, A Necessary Benchmark in Crime Policy: European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice; 2013.
- Pavlović, Srđan: Who are Montenegrins? Statehood, identity, and civic society, in Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood, Florian Bieber (ed.), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2003.
- Petrović, Predrag: Islamic radicalism in the Balkans. EUISS, 2016. p.2. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/dsee/dv/10_balkan_radicalism/10_balkan_radicalismen.pdf (Letöltés ideje: 2021.04.11.)
- Pettifier, James: The Greek Minority in Albania in the Aftermath of Communism. Conflict Studies Research Centre, July 2001.
- Rada Péter: Átalakuló biztonsági kihívások. A biztonság dimenziói. Grotius, 2007. <http://www.grotius.hu/doc/pub/KZQSCF/rada%20p%C3%A9ter%20C3%A1talakul%C3%B3%20biztons%C3%A1gi%20kih%C3%ADv%C3%A1sok.pdf> (Letöltés ideje: 2021.05.22.)
- Reuter, Peter: Drug Markets and Organized Crime. In L. Paoli (Ed.), The Oxford Handbook of Organized Crime, New York: Oxford University Press, 2014.
- Small Arms Survey. (2014). Handgun Ownership and Armed Violence in the Western Balkans. Armed Violence Issue Brief No. 4.
- Terziev, Venelin – Koleci, Redon – Koleci, Baki: Security Dilemmas and Defense Challenges in Kosovo and Western Balkans. Journal of Innovation and Sustainability, Vol. 4, No 3., 2018.
- UNODC Global Report on Trafficking in Persons, 2018/UNODC Global Study Smuggling of Migrants, 2018/ UNODC Global Study on Firearms Trafficking/UNODC World Drug Report, 2018./UNODC Committee on Crime Prevention and Control, 2002.